

Nr 251.

Utlåtande i anledning av väckta motioner angående anvisande av medel för inlösen av den s. k. Fjärås Bräcka i Halland m. m.

(2:a avd.)

I en inom andra kammaren av herr *H. Gustafson* i Dädesjö *m. fl.* väckt motion (II: 65) har hemställts dels att riksdagen måtte i reservationsanslag anvisa 200 000 kronor för inlösen av Fjärås Bräcka, dels ock att riksdagen måtte besluta att i skrivelse till Kungl. Maj:t anhålla om en skyndsamt utredning om på vad sätt samhällsintresset bäst skall kunna tillvaratagas i våra grustäcker och att för riksdagen framläggas de förslag, vartill utredningen kan föranleda.

Därjämte har i en inom andra kammaren av herr *Rubbestad m. fl.* väckt motion (II: 287) hemställts, att riksdagen måtte hos Kungl. Maj:t anhålla om utredning i vad mån och på vad sätt den enskilde jordägaren må tillerkännas ersättning av det allmänna för intrång i hans äganderätt vid tillämpning av lagen om fornminnen.

Motionen II: 65.

I denna motion har anförts huvudsakligen följande.

Andra kammaren har, i anledning av motionerna nr 245 år 1944 och nr 352 år 1945, behandlat frågan om hur samhällsintresset bäst skulle kunna tillvaratagas i våra grustäcker.

Under den tid som gått sedan dessa motioner behandlades ha dessa spörsmål aktualiserats, vilket gör att det finnes skäl att åter taga upp frågan om hur exploateringen av vissa grusförekomster skall ske för att de allmänna intressena bäst skola tillvaratagas.

Exempel på svårare skadegörelse genom grustäckt kunna anföras från många delar av vårt land. Genom olämplig exploatering har sålunda den ur kulturhistorisk och allmän landskapssynpunkt synnerligen värdefulla Uppsalaåsen till stor del förstörts i de delar som ligga närmast Uppsala.

De grusåsar, som finnas på landborgarna på Öland, utgöra nära nog sammanhängande fornminnesområden. Härtill kommer att just dessa partier ställvis höra till de för ingrepp ömtåligaste punkterna i landskapet. Den här pågående, oreglerade grustäkten är ur många synpunkter mycket beklaglig, och enbart detta fall skulle vara tillräckligt för att motivera en reglering av exploateringen av grustäckerna.

Från många håll har det gjorts gällande, att grustillgången i landet är så stor att någon ransonering icke behöver tillgripas, men det synes nödvändigt, att det allmänna får möjlighet att reglera exploateringen av de för ingrepp känsliga punkterna, så att icke kulturella och estetiska värden hänsynslöst skövlas såsom nu sker.

Att överföra de ur kulturminnesvårdens och naturskyddsintressets synpunkt dyrbaraste grusförekomsterna i statens ägo synes för närvarande vara den enda möjlighet som står till buds för att berättigad hänsyn skall kunna tagas till de allmänna värdena vid exploateringen av dem.

Ett av vårt lands ur dessa synpunkter märkligaste områden utgör den s. k. Fjärås Bräcka i Halland. Denna mäktiga åsbildning, som ur geologisk synpunkt synes vara ett synnerligen märkligt naturminne, bär ett mycket stort antal fornminnen. Bräckan är ett av turister och skolungdom mycket besökt område.

Fjärås Bräcka hotas nu av att bli exploaterad, varvid planerna synas gå ut på att helt taga bort större delen av Bräckan. Detta skulle för landet innebära en ofantlig och oreparabel förlust. Den södra delen av Bräckan, som nu enligt meddelande skall säljas från Gåsevadsholms fideikommiss till AB Fjärås-sand, är den ur fornvårdssynpunkt och allmän landskapssynpunkt mest orörda och märkligaste delen av Bräckan, och det synes därför synnerligen brådskande att Fjärås Bräcka helt inlöses av staten och att medel härtill snarast ställas till vederbörandes förfogande.

Över nu ifrågavarande motion har statsutskottet i vederbörlig ordning infordrat utlåtande från *vetenskapsakademien* och *riksantikvarieämbetet*.

Riksantikvarieämbetet har anfört bland annat följande.

Det område, som avses i motionen, tillhör Gåsevadsholms fideikommiss och omfattar ett flertal fastigheter i Fjärås socken. Innehavaren av nämnda fideikommiss, friherre C. O. Silfverschiöld, har i underdånig skrivelse den 1 december 1946 hemställt att få avstycka och försälja området till ett konsortium, som har för avsikt att därstädes bedriva grustäkt.

Området omfattar den mellersta delen av den mäktiga grusvall, som går under namnet Fjärås Bräcka. Ur såväl geologisk som arkeologisk synpunkt är den av märklig art, dessutom känd för en naturskönhet av mindre vanligt slag. Sedan gammalt har Bräckan varit ett omtyckt utflyktsmål och studieobjekt för invånarna i Göteborgstrakten och norra Halland.

På åsens krön går en urgammal färdeväg i riktning norr—söder. En viktig vattenväg i riktning öster—väster har gått fram över sjön Lygnern. Där dessa vägar korsades uppstod tidigt en samlingsplats, och sannolikt fanns det redan under stenåldern bebyggelse på Bräckan.

Stor betydelse som samlingsplats erhöll Fjärås Bräcka under järnåldern, då det stora gravfältet vid Li kom till. Det omfattar nu 205 fornlämningar, huvudsakligen bautastenar, många av mycket stor höjd, men även högar.

Ännu under början av 1800-talet användes denna del av Bräckan som begravningsplats. På åsen ovanför gravfältet vid Li ligger nämligen en kolera-kyrkogård, omgärdad av en stenmur.

Då grustäkten syntes bli alltmera hotande för fornlämningarnas bestånd fann sig ämbetet föranlåtet att i skrivelse till länsstyrelsen i Halmstad den 3 april 1946 med stöd av 3 § lagen den 12 juni 1942 om fornminnen hemställa om fastställande av gränserna för fornlämningsområdet vid Li.

Det statsinköp av en del av Fjärås Bräcka, som föreslås av motionärerna, skulle i hög grad underlätta riksantikvarieämbetets strävanden att för framtiden bevara de märkliga fornlämningarna därstädes, varför ämbetet livligt får tillstyrka detsamma.

Beträffande motionens senare del, i vilken hemställes om skyndsamt utredning om på vad sätt samhällsintresset bäst skall tillvaratagas i våra grustäkter, tillåter sig ämbetet åberopa sin skrivelse till Konungen i detta ämne den 22 mars 1944. I denna skrivelse har ämbetet hemställt om utredning,

om och i vad mån grustäkt i riket må kunna bedrivas på ett sätt, som vore förenligt med såväl kulturminnesvårdens och naturskyddets som en förnuftig materialekonomisk berättigade intressen. Denna framställning är alltjämt beroende på Kungl. Maj:ts prövning. Ämbetet får sålunda även beträffande motionens senare del livligt tillstyrka densamma.

Vetenskapsakademien har under återopande av vad dess naturskyddskommitté i ärendet anfört, med instämmande i den ifrågavarande motionens syfte, dels förordat verkställandet av allmän utredning i frågan om hur samhällsintresset lämpligen bör tillvartagas vid fortsatt exploatering av grusförekomsterna i vårt land, dels ock — under förutsättning att höjdryggen i norra delen av Fjärås Bräcka för framtiden bevaras intakt — livligt tillstyrkt överförande i kronans ägo av den till sin naturbeskaffenhet synnerligen märkliga södra delen av Bräckan — i den mån den tillhör Gåsevadsholms fideikommiss — i och för detta områdes fridlysning jämlikt lagen den 25 juni 1909 angående naturminnesmärkens fredande.

Vidare har vetenskapsakademien under återopande av 1 § 11 stycket och 108 § lagen den 12 maj 1917 om expropriation hos Kungl. Maj:t gjort framställning om expropriation av det Gåsevadsholms fideikommiss tillhörande området av Fjärås Bräcka.

Över denna framställning har *länsstyrelsen i Halmstad* den 27 juni 1947 avgivit utlåtande av följande lydelse.

Länsstyrelsen, som den 17 april och den 20 maj 1947 besiktigat platsen i fråga, finner i likhet med vetenskapsakademien området vara av synnerlig märklig naturbeskaffenhet. Utsikten från den öster om statens järnvägars grustäkt belägna delen av åsen är otvivelaktigt en av de mest imponerande vi äga, varjämte åsen i sin helhet ur geologisk och fysisk-geografiska synpunkter torde vara av stort värde såsom åskådningsmaterial. Hårtill kommer förefintligheten av ett å västra sidan av åsen beläget bautastensfält, som tillhör Västsvriges allra märkligaste fornminnen. Länsstyrelsen har denna dag med stöd av 3 § i lagen om fornminnen den 12 juni 1942 fastställt gränserna för bautastensområdet, varigenom sagda område blivit skyddat. Emellertid får det även ur fornminnessynpunkt anses önskvärt att även området utanför de sålunda fastställda gränserna ej exploaterades såsom grustag.

Länsstyrelsen finner det därför synnerligen angeläget att ifrågavarande område om möjligt skyddas för förstörelse. Därest den nu planerade exploateringen av grustillgångarna å åsen komme till stånd behöver visserligen därav ej följa att området helt förstöres. Därest höjdryggen ovanför statens järnvägars nuvarande grustäkt bibehålles kommer således, oaktat den nu ifrågasatta exploateringen, den vidsträckt utsikten att kvarstå. Även om således nyssnämnda höjdrygg jämte bautastensfältet stå i främsta rummet som skyddsobjekt, kan man emellertid ej komma ifrån att en förlängning av statens järnvägars grustag söderut skulle i hög grad försämra utsikten åt detta håll. Ett avsättande såsom naturminnesmärke av jämväl området mellan höjdryggen och bautastensfältet finner länsstyrelsen därför högeligen önskvärt.

Emellertid anser länsstyrelsen att frågan om expropriation av området ej bör avgöras förrän förhandlingar förts mellan de olika sakägarna och de olika ersättningsanspråken preciserats. Expropriation synes nämligen böra tillgripas först därest det visar sig att överenskommelse med sakägarna ej går att få till stånd.

Länsstyrelsen anser sig åtminstone ej på detta stadium böra ingå på det finanspolitiska avvägandet av de villkor under vilka köp eller expropriation av området kan anses skäligt.

Slutligen vill länsstyrelsen framhålla, att det viktigaste synes vara att garantier erhållas för att statens järnvägars nuvarande grustag ej utvidgas ytterligare österut, utan att den nuvarande höjdryggen öster om detsamma bibehålles i sin nuvarande nivå. Dessa garantier synas lämpligast uppnås genom att detta område avsättes såsom naturminnesmärke.

Motionen II: 287.

Till stöd för det i motionen framförda yrkandet har anförts följande.

Enligt lag om fornminnen av den 12 juni 1942 bestämmes att till fornlämning hör så stort område på marken som tarvas för att bevara fornlämningen och bereda med hänsyn till dess art och betydelse nödigt utrymme däromkring. Har mark för fornlämning undantagits från delning vid lantmäteriförrättning eller tagits i anspråk genom expropriation, gälla de gränser som därvid bestämts.

Är ej område bestämt genom lantmäteriförrättning eller expropriation, äger länsstyrelsen att på framställning av riksantikvarien eller markens ägare fastställa gränserna för området. Länsstyrelsen äger dessutom meddela särskild föreskrift, som finnes påkallad för att bevara fast fornlämnings helgd, så ock stadga för ändamålet erforderligt vite. Sådan föreskrift må jämväl avse område som icke hör till fornlämningen, såvitt ej markens ägare eller annan därigenom åsamkas intrång av någon betydelse.

Bland många jordägare ha dessa bestämmelser och framför allt denna sista bestämmelse om skydd för område som icke hör till den egentliga fornlämningen på vissa håll väckt åtskillig anstöt. Särskilt påtagligt är missnöjet om fornlämningen befinner sig å en värdefull grustäkt, vars utnyttjande förhindras genom länsstyrelsens fastställande av skyddsgränserna för området. Lagens bestämmelse att dylika skyddsföreskrifter för område, som ej hör till fornlämning, icke skola få ifrågakomma, såvitt markens ägare eller annan därigenom åsamkas intrång av någon betydelse, tyckes ej alltid kunna upprätthållas. Ibland händer det att trots lagens bestämmelser i detta hänseende länsstyrelsen finner sig nödsakad att för ett effektivt skyddande av fornlämningen fastställa skyddsgränserna på ett sådant sätt, att det åstadkommer ett ganska betydande intrång i ägarens förfoganderätt över en viss naturtillgång.

Ingen vill bestrida det lofvärda i att skydda värdefulla fornlämningar, men detta bör icke ske på ett sådant sätt att den enskilde jordägaren därigenom blir alltför mycket skadelidande, utan likaväl som det är ett allmänt intresse med detta fornminnesskydd, så torde det också vara det allmännas skyldighet att lämna ersättning för den skada, som kan åsamkas den enskilde vid tillämpningen av denna skyddslag.

Frågan om i vilka fall och efter vilka grunder denna ersättning skall utgå torde knappast kunna bestämmas utan en särskild utredning.

Statsutskottet har i vederbörlig ordning infordrat utlåtanden över motionen II: 287 från statskontoret, länsstyrelserna i Uppsala och Göteborg samt riksantikvarieämbetet.

Statskontoret har ansett, att gällande bestämmelser innefattade tillräckligt skydd mot otillbörlig kränkning av enskild mans rätt. Ämbetsverket har därför icke funnit sig berett att biträda det i motionen framställda yrkandet om ytterligare utredning av frågan.

Länsstyrelsen i Uppsala har förklarat sig icke hava något att erinra mot att den i motionen II: 287 begärda utredningen komme till stånd och länsstyrelsen i Göteborg har tillstyrkt bifall till motionen.

Riksantikvarieämbetet anser, att den i motionen begärda utredningen knappast vore tillräckligt motiverad, men har likväl icke något att erinra mot att det i motionen berörda spörsmålet bleve beaktat i samband med den utredning ämbetet i framställning till Kungl. Maj:t den 22 mars 1944 föreslagit beträffande frågan om och i vad mån grustäkt i riket kunde bedrivas på ett sätt, som vore förenligt med kulturminnesvårdens och naturskyddets berättigade intressen.

Utskottet.

Vad motionen II: 65 beträffar får utskottet framhålla följande.

Det område, som åsyftas i motionen, tillhör Gåsevadsholms fideikommiss och omfattar den mellersta delen av åsen Fjärås Bräcka. Det norr därom belägna området tillhör statens järnvägar, som exploaterat detsamma som grustäkt under en följd av år och härvid fört fram sitt grustag i omedelbar närhet till den väg, som löper utmed åsens höjdrygg. Statens järnvägar kan icke utvidga sitt grustag österut utan att genombryta höjdryggen. Söder om fideikommissets mark har vägförvaltningen i Hallands län förvärvat ett för bedrivande av grustäkt avsett område. Den förstörelse av åsen, som hittills ägt rum, har kommit till stånd främst på grund av statens järnvägars exploatering av området.

Såsom av den lämnade redogörelsen framgår har vetenskapsakademien i skrivelse till Kungl. Maj:t gjort framställning om att det Gåsevadsholms fideikommiss tillhörande området skulle exproprieras och avsättas såsom naturminnesmärke. Länsstyrelsen i Halmstad har i sitt häröver avgivna utlåtande framhållit angelägenheten av att ifrågavarande område om möjligt skyddas för förstörelse samt att ett avsättande såsom naturminnesmärke av området mellan höjdryggen och bautastensfältet syntes högeligen önskvärt. Utskottet delar denna länsstyrelsens uppfattning. Utskottet är emellertid även ense med länsstyrelsen därom, att frågan om expropriation av området icke synes böra avgöras förrän förhandlingar förts mellan de olika sakägarna och de olika ersättningsanspråken preciserats; expropriation synes nämligen böra tillgripas först därest det visar sig att överenskommelse med sakägarna icke går att få till stånd.

Utskottet avstyrker därför bifall till motionen II: 65, i vad den avser anvisande nu av medel för inlösen av Fjärås Bräcka.

Utskottet vill emellertid i anledning av motionen framhålla önskvärdheten av att Kungl. Maj:t snarast vidtager åtgärder i av länsstyrelsen i Halmstad angiven riktning och därest det skulle visa sig att vid de av länsstyrelsen åsyftade förhandlingarna ett godtagbart resultat icke står att ernå, låter skyndsamt utreda de ekonomiska konsekvenserna av områdets överförande i statens ägo. Utskottet förutsätter att i avvaktan på att det föreliggande expropriationsärendet blivit avgjort området icke utsättes för förstörelse.

Vad angår den i motionen II: 65 föreslagna utredningen anser utskottet sig under åberopande av vad riksantikvarieämbetet och vetenskapsakademien i ärendet anført böra tillstyrka, att densamma kommer till stånd.

Utskottet har även funnit det motiverat, att i samband härmed till utredning upptages det i motionen II: 287 berörda spörsmålet, varför utskottet tillstyrker bifall till denna motion.

Under åberopande av vad sålunda anförts får utskottet hemställa,

a) att riksdagen må, i anledning av motionen II: 65, i vad den avser verkställande av viss utredning, samt med bifall till motionen II: 287, i skrivelse till Kungl. Maj:t anhålla om utredning i av utskottet ovan angivna avseenden;

b) att motionen II: 65, i vad den avser anvisande av medel för inlösen av Fjärås Bräcka, icke må till någon riksdagens åtgärd föranleda.

Stockholm den 8 juli 1947.

På statsutskottets vägnar:

J. B. JOHANSSON.

Närvarande: se under utlåtandet nr 249.
